

Давлат ва жамиятни бошқаришида раҳбарлар роли ва ўрни сиёсий ва ҳукукий масаласи сифатида асрлар оша буюк мутафаккирлар ва файласуфларнинг диккат марказида турб келади. Буюк назарийётчилар бу борада бош қотирб, турилуман назарияларни яратишга муваффақ бўлдилар.

Барча жамиятчинос олимлар, давлатни бошқариши учун раҳбар зарурлигини таъкидидаги келгол бўлсалар ҳам, ким ҳақиқий раҳбар бўлиши мумкин, деган саволга турлича жаъоблар берб үтганлар. Юнон файласуф Афлотун давлат раҳбари файласуф, яъни ўз даврининг барча илм-ғанини пухта эгаллаб олган кишилардан бўлиши керак, деб таъкидлаган эди. Арастунинг издоши, иккичи муаллим деб аталган Абунаср Форобий ўзининг машҳур асари «Ороу-ахлиядинатил-ғозила» (маданиятила шаҳар ахолисининг қарашлари)да давлат раҳбари ҳақида ушбу назарияни илгари сурб, уни кенг кўлмада ёритиб ўтди. Унингча фазилатили (маданиятила) жамиятнинг раҳбари ҳакимлардан (файласуфлардан) бўлуб, бошқариши ва раҳбарлик килиши иктидорига эга бўлиши керак. У бундан раҳбарнинг хусусиятларини куйдагидек изоҳлаб берган эди:

Бундай жамиятнинг раҳбари бўлмиш киши соғломтан, соглом туба гасони билан бирга, ақли, зйор, кучли ифода килиш ва баён этиши истеъодидига ага бўлади. У имгла чанқоқ, ҳаво-ҳавасдан узоқ, улувор, дунё ишларига берилмаган, адлатосевар, зулму симтага карши, комош табиат, жасоратли ва ҳақ ҳомийси бўлиши керак... Бундай раҳбар томонидан бошқариладиган жамиятда, тартиб-коида ҳуқмрон бўлуб, кишилар орасида ахилли оша боради, барча ҳақиқиатни таъминланishi билан бирга, заарлар ишлар улар хаётидан йўқолади.

Ислом ҳуқуқшунослигда давлат раҳбарини тайинлаш, унинг ваколат доирасини белгилаш масаласи, сиёсий ва ҳукукий нуқтани назаридан энг муҳим ва мунозаралир муммалардан бирни ҳисобланаб келган. Ислом ҳуқуқшунослигда давлат раҳбари имом ё ҳалифа (ўринбосар) деб аталди, унинг ўрни ниҳоят юксак, олий ва мукаддас ҳисобланган. Куръони каримда ҳаэрят Одам ер юзининг ҳалифаси деб атаган (2-суря, 28–30 оятлар). Довуд пайғамбарга қўйдагидек хитоб қилинади: Эй Довуд, биз сени ер юзининг ҳалифаси килиб тайинладик, бас, одамлар орасида адолосида иш юриши, ҳуқумат, ҳуқумат килип (38-суря, 26-оят). Шунингдек, 4-суря, 62-оятда, худо ва пайғамбарга ва мусулмонлар орасида ҳуқумат кильчиларга бўйсунишга бўйлариди.

Буюк ҳуқуқшунос, мұхтаждид аллома, аబбосийлар давлатининг қозио-қузоти имом Абуюсуф, Ҳорун ар-Рашидга хидоятни дағдиладиги ҳаэрятни дағдиладиги хитоб қилинади: Эй Довуд, биз сени ер юзининг ҳалифаси килиб тайинладик, бас, одамлар орасида адолосида иш юриши, ҳуқумат, ҳуқумат килип (38-суря, 26-оят). Шунингдек, 4-суря, 62-оятда, худо ва пайғамбарга ва мусулмонлар орасида ҳуқумат кильчиларга бўйсунишга бўйлариди.

Мусулмон ҳуқуқшунослари ва мутафаккир олимларидан, ал-Мовардий, ибн Жумъа, ибн Халдун, Абдуллоҳир Бағдодий ва имом Фаззалий, давлат раҳбари, унинг хусусиятларини ваколатлари ҳақида кўп куррал мальмутотар ёзиб қолдиргандар. Жўмладан, Абдуллоҳир Бағдодий фикрича, давлат бошниги, олий ва юксак фазилатлар эгаси бўлишидан ташкири барча давлат ҳодимларининг лаёқат даражасини англаб олиш малақасига ага бўлиши керак. Акс ҳолда буюк ишларни кичик одамларнинг кўлига топшириб кўлиниши мумкин. Шунингдек, у ташкилотча ва ҳарбий ишлар сир-асорига ҳам ошно бўлиши лозим, деб таъкидайди.

Умуман олганда, шарият қоидалари иктидорли, марказлашган ҳокимиётни тарафдори. Негаки кичик ҳокимиётларга бўлиниш, тарқоқлик ва кучисизлик олиб бориб, миллат таҳдирини ҳавф остида колдирдаги. Бундай марказлаштириш қоидаси биринчи марта, буюк ғўзинчунос аллома Абуюсуф томонидан, биринчи «Қазоғий баёни» (суд декларативиси)да қўйдилнишиб, ёритиб бўрлиганди.

Ислом давлатининг асосчиси ва буюк раҳбари ҳаэрят Мұхаммад алайхиссалом Куръони каримда Аллоҳ томонидан «даҳрҳақиқат», сен энг олий ахлоқий фазилат «эгасинан» каби хитоба сазовор бўлганларни учун, ахлоқий фазилатлар, мусулмон миллатлар раҳбарлари шахсиятнинг ажралмас бир кимси ҳисобланади.

Салжуклар давлатининг буюк вазири хожа Низомул-мулк, ўзининг машҳур китоби «Сиёсатнома»да одил ҳуқмдор ҳақида бундай фикр билдиради: Танги уни танлаб олиб, ҳуқмдорлик сифатларни унга бағишилди, раъиятнинг осойиштаги ва саломатлигини таъминлаш вазифасини унга топширади.

Куръони каримда ишларни кенгаш асосида олиб бориш учун ишларни берилди, пайғамбарга хитобан сухбатдоширга билан ишларда маслаҳат олиб боринг, деб амр этилади.

Тарих жараённада Шарқда кўп давлатлар раҳбарлари, ўзларидан ишларни кенгаш асосида олиб бориш учун ишларни берилди, сен энг олий ахлоқий фазилат «эгасинан» каби хитоба сазовор бўлганларни учун, ахлоқий фазилатлар, мусулмон миллатлар раҳбарлари шахсиятнинг ажралмас бир кимси ҳисобланади.

Салжуклар давлатининг буюк вазири хожа Низомул-мулк, ўзининг машҳур китоби «Сиёсатнома»да одил ҳуқмдор ҳақида бундай фикр билдиради: Танги уни танлаб олиб, ҳуқмдорлик сифатларни унга бағишилди, раъиятнинг осойиштаги ва саломатлигини таъминлаш вазифасини унга топширади.

Куръони каримда ишларни кенгаш асосида олиб бориш учун ишларни берилди, пайғамбарга хитобан сухбатдоширга билан ишларда маслаҳат олиб боринг, деб амр этилади.

Тарих жараённада Шарқда кўп давлатлар раҳбарлари, ўзларидан ишларни кенгаш асосида олиб бориш учун ишларни берилди, сен энг олий ахлоқий фазилат «эгасинан» каби хитоба сазовор бўлганларни учун, ахлоқий фазилатлар, мусулмон миллатлар раҳбарлари шахсиятнинг ажралмас бир кимси ҳисобланади.

Шунингдек, 4-жилд, 125-бет), «Ҳакиматни айтиш ке-

ракки, Ҳиндистон Кўрагонийла-

ри (темурийлари) даврагидек форс адабиётни ривоҳи учун, балки бошни-

кини шарифларни таъсисида олиб бориб, Ҳиндостон

хуқмдорлик сифатларни унга бағишилди, Ҳиндостон

хуқмдорлик сифатларни унга бағишилди,

ОТИМ БОР ОЛА ҚАШҚА

Болаликни эслаб

1925 йилнинг кузидаги бобом мени бошлаб Кўчка даҳа Каллахона маҳалласида Абдимовлонбойнинг ташкири ховлисида янги очилган болалар бочасига оборидар.

Деворлари оқланган, саҳнига гишт ёткизилган хонлиги киргач, ўн томонда 7-8 зина билан кўтарилидаган бино, ўтрада катта ром айвон, иккى четидаги дераазалари катта-катта хоналар. Айвоннинг ромлари рангли ойна (витраж) билан безатилиган, полоҳам рангли соялар тушиб, куни бўйи бу гулзорда чопиб ўнлаш ажойб хуур бағишлар эди.

Боғчага биргина групга бўлиб, ҳаммаси ўйилбалар, у ватда боғчага хам «эрзакларининг» иши ҳисобланар экан. Боғчада ўзбек аёллари йўк (хатто мактабларда хам ўзбек аёллари йўк) иккита тарбияни опамиз, ошлаз кампир «нўйгўй» аёллар эди. Ошлаз кампирни деб чакиран эди.

Боғчага бориб, гўё янги дунёга қадам кўйдим. Бобомдан олиб колар эса боғча опамиз: «Энди сиз менинг ўғлимиз», деди. Катта одамларнинг мени сизланиши биринчи ўшитишими эди. Боғча опамиз ҳаммамизга сизлаб гапирав эди.

Онам рахматлик чам вақти-вақти билан сизлаб турар эди, ва бу кўпичига танбех охандига бўлар эди.

Мураббо идиши бўшаб колса, ёки меҳмонларга асраб қўйилган меваалар камайб колса, «бу хойнажор сизнинг ишингиздир!» деб эди.

Боғчага бориб, гўё янги дунёга қадам кўйдим. Бобомдан олиб колар эса боғча опамиз: «Энди сиз менинг ўғлимиз», деди. Катта одамларнинг мени сизланиши биринчи ўшитишими эди. Боғча опамиз ҳаммамизга сизлаб гапирав эди.

Онам рахматлик чам вақти-вақти билан сизлаб турар эди, унда кўпичига танбех охандига бўлар эди.

Унда онам сандал почасига боғланган обистадан сув куйиб ўйимиз бурчагидаги обрэза ювнитир кўяр эди.

Боғчага боргач, бўйимиз баробарида ўрнатилган катор умииналардан, ироқи суннавар билан мустакил ювиная, ҳар биримиз ўзимизга алоҳида берилган гулдор сочиқларга арти-нар эди.

Биринчи марта кичикина чиройли стулчаларга ўтириб турли күшлар расми тушシリлган кружкаларда сут ичдик, ялтироқ «нўйгўй» қошикларда оқватландик.

Аннимиз патинса бўлка нонларга сарёф суриб таркатор, оқват вақтида сўзлашмаслик, оғизни юмб, чапиллатмай чайнаш, қошикни ўнг кўял билан ушашла ўргатар эди.

Бўлка нонни биринчи марта боғчага алоҳида.

Иккиччи хонада кароватлар қўйилган, оқ чойшаб, чиройли аёллар ётилган.

Үйидан олдин кўлларимизни опоқ қилиб ювиб кўйишар эди. (Ойламида болалар кўпчилик, ҳаммамис битта курпода катта бўлганимиз.)

Боғча опамиз мени оналарча меҳр билан бағрига босди. Ундан ховлимиздаги оқ атиргулнинг хидж келар эди.

Биринчи марта чиройли стулчаларга ўтириб турли күшлар расми тушシリлган кружкаларда сут ичдик, ялтироқ «нўйгўй» қошикларда оқватландик.

Онам ҳам жума куни сочларимни қайчилаб «қўзичок» қилиб кўяр ва бошимга қатик чаллаб катта сопол тогорага ўтказиб

Хаётининг охира — умрингин охира. Хаётининг тубига етди-нгни, тамом: узала тушиб бу дунёдан шод кетсанг арзиди. Аммо, хаёт — ақл учун ўндан хам бекўнум, ўндан хам но-тайин нарса йўк — ўта мавхум ва ўта сирли нарсаки, қаҷон ва қајси бир онда, қаерда ва қајси бир нуктада, қандай ва қајси бир илоҳий муджа орқали вужуднинг жон пайдо бўлгани мантлик тополмаганидек, унинг хам қаҷон ва қајси бир онда, қаерда ва қајси бир нуктада, қандай ва қајси бир илоҳий шора курдати билан борлигинга түғлиганин ақл ўзлаштиромлайди. Балки ақл ва мантининг ожизлиги ҳам шундайди. Макар Чудранинг ўтиги ёсингиздами, ҳаёт ҳақидаги ўйлардан юртада коч, ўйлаб ўйнинг етадиган бўлсанг, ҳаётдан ўйнинг совииди, дейди у. Ҳаётдан кўнглии совимаслиги учун хам худо инсонга ўйла ўй тубига, ўқуб илим қаърига, излабди қидирганинг жамолига етолмаслик хислатини ато этганинг ўшайди.

Шарқ олами руҳий-маънавий, ҳаёлий, тадқик этишига мойил, Фарб эса — ақлий-мантикий. Шарқ руҳий-маънавий, ҳаёлий борлики мангу деб билади, Фарб эса — ақл ён-атрофий, моддий борлики билишга қодир деб хисоблади.

Шарқ мангуликни беопён руҳдан, бой ҳаётдан излайди, унга талпинади, Фарб эса мангуликни ён-атрофдан, ақлдан излайди, унга топинади. Бепоён руҳан, бой ҳаётдан талиниб яшаш Шарқнинг қисматига айланган, ён-атрофа, ақлга топиниб яшаш — Фарбнинг қисматига. Шарқ тафаккуриятини.

ФАЛСАФИЙ ГУРУНГ

Забт этишга уринади.

Инсон хаётининг энг буюк қашфиети — дин. Кейин — ижод, энг авало бадий ижод. Розанов ва Бердевларнинг фикрича, маданиятдиндан келиб чиқсан. Демак, ижод ва маданиятнинг умбройлилиги, унинг дин билан, руҳ билан боғликинига. Шунинг учун «Инжил»изар Гарб сизилизатсияни, «Куръон»изар Шарқ маданиятини тушуниб бўлмайди. Бой ҳаёт, бепоён руҳдан түғилмаган нарсалар вақти келиб қардисизланишга, ҳатто батамон унтилишга мажхум.

Фан динни одамнинг табиат олдида охизлиги оқибатда келиб чиқкан, деб тушунтириди. Бу фикрда маълум бир ҳақиқат бўлса бордир. Лекин у тақи омил. Диннинг келиб чиқшида инсон хаётининг хусусиятлари, яъни икни омил унтилилади: Бу омил инсоннинг ён-атрофни, ҳаётни ва ўзининг ич-ки руҳий оламини билишга бўлган интилишидир. Аслида фан дин машина шунтишдан келиб чиқсан.

Яратган — мукаммаллик белгиси. Ҳаётининг Яратганга интилишини мукаммалликка интилиш дейни мумкин. Исломийда мукаммаллик ҳақиқат дейнидади. Барча қишилар шарифат ва тариқатни эгаллашлари мумкин, аммо ҳақиқат айрим қишиларига наисбати ётади, чунки ҳақиқатнинг захматини чекишига, юқини кўтариб юришга ҳаммада ҳам шижот етавермайди. Исо алайхисалом қишиларга, мен мукаммалман, сиз-

бешдан тўти динга ишонади. Демак ерда эзгулик, адолат, муҳаббат ва садоқат ҳали керакли даражада эмас. Бу қадриятлар ерда тўла карор томончуга бўлганда озука ва маддад излаши давом этаверади.

Чингиз Айтматов асрларидан ривоят, ўтмиш билан замонавийлик чатишиб учини бир дунёни яратади. Айтматов ҳам қоюрагидан истиноси эмас. Шарқка ҳаётни ривоятлаштириш хос. Шарқ фалсафаси ва бадий ижоди асосан ривоят, асфона ва ибратли хикояларга курилган. ўзувчининг бўлыш Суозон, Сўкулук, Бозорқурон сингари бутун-бутун кишлолар кириғин килинди. Тарихий манбаларнинг гуҳохони беришича, Сўкулук киришлари кўчадагач, қампир, болалар, тирик жон боркини, отлаган. Ҳатто ит, кўй, товуқчига отлаган. Ву ҳадда Алихон Согуний ёзиб колдиришишар. Мен ҳозир ана шу ҳақда «Сўкулук фоюси» номли достон ёздим.

Инсоннинг ҳаётининг энг буюк қашфиети — дин. Кейин — ижод, энг авало бадий ижод. Розанов ва Бердевларнинг фикрича, маданиятдиндан келиб чиқсан. Демак, ижод ва маданиятнинг умбройлилиги, унинг дин билан, руҳ билан боғликинига. Шунинг учун «Инжил»изар Гарб сизилизатсияни, «Куръон»изар Шарқ маданиятини тушуниб бўлмайди. Бой ҳаёт, бепоён руҳдан түғилмаган нарсалар вақти келиб қардисизланишга, ҳатто батамон унтилишга мажхум.

Фан динни одамнинг табиат олдида охизлиги оқибатда келиб чиқкан, деб тушунтириди. Бу фикрда маълум бир ҳақиқат бўлса бордир. Лекин у тақи омил. Диннинг келиб чиқшида инсон хаётининг хусусиятлари, яъни икни омил унтилилади: Бу омил инсоннинг ён-атрофни, ҳаётни ва ўзининг ич-ки руҳий оламини билишга бўлган интилишидир. Аслида фан дин машина шунтишдан келиб чиқсан.

Яратган — мукаммаллик белгиси. Ҳаётининг Яратганга интилишини мукаммалликка интилиш дейни мумкин. Исломийда мукаммаллик ҳақиқат дейнидади. Барча қишилар шарифат ва тариқатни эгаллашлари мумкин, аммо ҳақиқат айрим қишиларига наисбати ётади, чунки ҳақиқатнинг захматини чекишига, юқини кўтариб юришга ҳаммада ҳам шижот етавермайди. Исо алайхисалом қишиларга, мен мукаммалман, сиз-

бешдан тўти динга ишонади. Демак ерда эзгулик, адолат, муҳаббат ва садоқат ҳали керакли даражада эмас. Бу қадриятлар ерда тўла карор томончуга бўлганда озука ва маддад излаши давом этаверади.

Чингиз Айтматов асрларидан ривоят, ўтмиш билан замонавийлик чатишиб учини бир дунёни яратади. Айтматов ҳам қоюрагидан истиноси эмас. Шарқка ҳаётни ривоятлаштириш хос. Шарқ фалсафаси ва бадий ижоди асосан ривоят, асфона ва ибратли хикояларга курилган. ўзувчининг бўлыш Суозон, Сўкулук, Бозорқурон сингари бутун-бутун кишлолар кириғин килинди. Тарихий манбаларнинг гуҳохони беришича, Сўкулук киришлари кўчадагач, қампир, болалар, тирик жон боркини, отлаган. Ҳатто ит, кўй, товуқчига отлаган. Ву ҳадда Алихон Согуний ёзиб колдиришишар. Мен ҳозир ана шу ҳақда «Сўкулук фоюси» номли достон ёздим.

Инсоннинг ҳаётининг энг буюк қашфиети — дин. Кейин — ижод, энг авало бадий ижод. Розанов ва Бердевларнинг фикрича, маданиятдиндан келиб чиқсан. Демак, ижод ва маданиятнинг умбройлилиги, унинг дин билан, руҳ билан боғликинига. Шунинг учун «Инжил»изар Гарб сизилизатсияни, «Куръон»изар Шарқ маданиятини тушуниб бўлмайди. Бой ҳаёт, бепоён руҳдан түғилмаган нарсалар вақти келиб қардисизланишга, ҳатто батамон унтилишга мажхум.

Фан динни одамнинг табиат олдида охизлиги оқибатда келиб чиқкан, деб тушунтириди. Бу фикрда маълум бир ҳақиқат бўлса бордир. Лекин у тақи омил. Диннинг келиб чиқшида инсон хаётининг хусусиятлари, яъни икни омил унтилилади: Бу омил инсоннинг ён-атрофни, ҳаётни ва ўзининг ич-ки руҳий оламини билишга бўлган интилишидир. Аслида фан дин машина шунтишдан келиб чиқсан.

Яратган — мукаммаллик белгиси. Ҳаётининг Яратганга интилишини мукаммалликка интилиш дейни мумкин. Исломийда мукаммаллик ҳақиқат дейнидади. Барча қишилар шарифат ва тариқатни эгаллашлари мумкин, аммо ҳақиқат айрим қишиларига наисбати ётади, чунки ҳақиқатнинг захматини чекишига, юқини кўтариб юришга ҳаммада ҳам шижот етавермайди. Исо алайхисалом қишиларга, мен мукаммалман, сиз-

бешдан тўти динга ишонади. Демак ерда эзгулик, адолат, муҳаббат ва садоқат ҳали керакли даражада эмас. Бу қадриятлар ерда тўла карор томончуга бўлганда озука ва маддад излаши давом этаверади.

Чингиз Айтматов асрларидан ривоят, ўтмиш билан замонавийлик чатишиб учини бир дунёни яратади. Айтматов ҳам қоюрагидан истиноси эмас. Шарқка ҳаётни ривоятлаштириш хос. Шарқ фалсафаси ва бадий ижоди асосан ривоят, асфона ва ибратли хикояларга курилган. ўзувчининг бўлыш Суозон, Сўкулук, Бозорқурон сингари бутун-бутун кишлолар кириғин килинди. Тарихий манбаларнинг гуҳохони беришича, Сўкулук киришлари кўчадагач, қампир, болалар, тирик жон боркини, отлаган. Ҳатто ит, кўй, товуқчига отлаган. Ву ҳадда Алихон Согуний ёзиб колдиришишар. Мен ҳозир ана шу ҳақда «Сўкулук фоюси» номли достон ёздим.

Инсоннинг ҳаётининг энг буюк қашфиети — дин. Кейин — ижод, энг авало бадий ижод. Розанов ва Бердевларнинг фикрича, маданиятдиндан келиб чиқсан. Демак, ижод ва маданиятнинг умбройлилиги, унинг дин билан, руҳ билан боғликинига. Шунинг учун «Инжил»изар Гарб сизилизатсияни, «Куръон»изар Шарқ маданиятини тушуниб бўлмайди. Бой ҳаёт, бепоён руҳдан түғилмаган нарсалар вақти келиб қардисизланишга, ҳатто батамон унтилишга мажхум.

Фан динни одамнинг табиат олдида охизлиги оқибатда келиб чиқкан, деб тушунтириди. Бу фикрда маълум бир ҳақиқат бўлса бордир. Лекин у тақи омил. Диннинг келиб чиқшида инсон хаётининг хусусиятлари, яъни икни омил унтилилади: Бу омил инсоннинг ён-атрофни, ҳаётни ва ўзининг ич-ки руҳий оламини билишга бўлган интилишидир. Аслида фан дин машина шунтишдан келиб чиқсан.

Яратган — мукаммаллик белгиси. Ҳаётининг Яратганга интилишини мукаммалликка интилиш дейни мумкин. Исломийда мукаммаллик ҳақиқат дейнидади. Барча қишилар шарифат ва тариқатни эгаллашлари мумкин, аммо ҳақиқат айрим қишиларига наисбати ётади, чунки ҳақиқатнинг захматини чекишига, юқини кўтариб юришга ҳаммада ҳам шижот етавермайди. Исо алайхисалом қишиларга, мен мукаммалман, сиз-

бешдан тўти динга ишонади. Демак ерда эзгулик, адолат, муҳаббат ва садоқат ҳали керакли даражада эмас. Бу қадриятлар ерда тўла карор томонч

